Τεύχος 5, Ιούλιος - Δεκέμβριος 2019 - Έτος 3ο

η δέλτος

Επιθεώρηση Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας

Αφιέρωμα στον Γιώργο Θεοτοκά

Γράφουν οι:

Γιώργος Γεωργής
Σοφία Θεοδοσίου
Κυριάκος Ιακωβίδης
Αντώνης Κλάψης
Κωστής Κοκκινόφτας
Λυκούργος Κουρκουβέλας
Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Ευαγγελία Ματθοπούλου
Κατερίνα Μουστακάτου
Αλέξανδρος Μπαζούκης
Αρετή Τούντα-Φεργάδη
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους
Ανδρέας Χριστοφή
Ανδρέας Χριστοφόρου

Κυκλοφορεί δύο φορές τον χρόνο

Η Δέλτος

Επιθεώρηση Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας
και Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας
Κυκλοφορεί δύο φορές τον χρόνο

Υπεύθυνος Έκδοσης:
Γιώργος Γεωργής

Συντακτική Επιτροπή:
Γιώργος Γεωργής
Αντώνης Κλάψης
Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους
Ανδρέας Χριστοφόρου

Σύμβουλοι Έκδοσης:
Παντελής Βουτουρής
Βασίλης Καρδάσης
Ιάκωβος Μιχαηλίδης

Επιμέλεια - Συντονισμός:
Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους

Τεύχος 5
Ιούλιος-Δεκέμβριος 2019
Λευκωσία

ISSN 2547-8753 (print)
Εκτύπωση: Τυπογραφείο NEGRESCO LTD, Βιομηχανική Περιοχή Αραδίππου, Τ.Θ. 45015, 7110 Αραδίππου, Τηλ. 24531112, Φαξ 24531587, email: negresco@negrescocy.com
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Έντυ Αζίζ
Διεύθυνση Αλληλογραφίας: ideltos@hotmail.com, Γ. Χατζηδάκη 4, 1066 Λευκωσία.
Τιμή: 10 ευρώ
Λευκωσία 2019
Το περιοδικό δέχεται αδημοσίευτες προηγουμένως εργασίες σε ηλεκτρονική μορφή, είτε σε cd είτε στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο.
Ακολουθείται αυστηρά το μονοτονικό σύστημα.
Οι δημοσιευμένες εργασίες εκφράζουν τις προσωπικές απόψεις των συγγραφέων τους.
Η αναδημοσίευση από το περιοδικό επιτρέπεται με την προϋπόθεση ότι γίνεται παραπομπή σε αυτό.

Η Δέλτος 5, Ιούλιος-Δεκέμβριος 2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

3 Εκδοτικό Σημείωμα

5 Αλέξανδρος Μπαζούκης
Ο Γιώργος Θεοτοκάς και τα *Τετράδια Ημερολογίου*: Μια άγρυπνη συνείδηση σε δίσεκτους καιρούς

15 Κατερίνα Μουστακάτου
Γιώργος Θεοτοκάς: ο λογοτέχνης που στοχάζεται

31 Λυκούργος Κουρκουβέλας
Ορίζοντας τη θέση της Ελλάδας στον κόσμο: Ο Γιώργος Θεοτοκάς και οι πνευματικές προϋποθέσεις της ένταξης στη Δύση, 1954-1961

51 Γιώργος Γεωργής
Γιώργος Θεοτοκάς και Κύπρος

59 Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Χρονολόγιο Γιώργου Θεοτοκά

73 Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους
Η χρυσοφόρος σταφίδα. Η καλλιέργεια και εμπορία της ελληνικής σταφίδας τον 19ο αιώνα

97 Κωστής Κοκκινόφτας
Ο Εθνομάρτυρας Αρχιμανδρίτης Ματθίας Παυλίδης (1878-1919)

105 Ευαγγελία Ματθοπούλου
Όψεις της πρόσληψης του Εβραίου στην Κύπρο των τελών του 19ου και αρχών του 20ού αιώνα

129 Αντώνης Κλάψης
Η τοπική αυτοδιοίκηση στην Τρίγλια της Βιθυνίας: ο κοινοτικός κανονισμός του 1908

143 Κυριάκος Ιακωβίδης
Η προσάρτηση και η αισιοδοξία των Ελλήνων της Κύπρου. Η εξαίρεση στις αντιδράσεις: Νικόλαος Καταλάνος

157 Ανδρέας Χριστοφόρου
Ελληνοσερβική συμμαχία με άρωμα κυπριακό: η περίπτωση του Καραβιώτη ιατρού Ιωάννη Πηγασίου

163 Σοφία Θεοδοσίου
Η εικόνα του Γερμανού στο έργο του Πρίμο Λέβι *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*

189 Ανδρέας Χριστοφή
Η ελληνοτουρκική σύγκρουση στην Κύπρο το 1958: η πρόσληψη του περιοδικού *Τάϊμς οφ Σάϊπρους*

203 Αρετή Τούντα-Φεργάδη
Βιβλιοπαρουσίαση: Αντώνης Κλάψης, *«Στο κλουβί της Ελλάδος της στενής μας κλεισμένοι». Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης 1821-1923*, Αθήνα 2019

207 ΜΙΚΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΕΣ
Κυριάκος Ιακωβίδης, Ο ευδιάθετος Şükrü Saracoğlu στην Κύπρο

209 Βιογραφικά σημειώματα συγγραφέων τόμου

215 Βιβλία που λάβαμε

Η Δέλτος 5, Ιούλιος-Δεκέμβριος 2019

Εκδοτικό Σημείωμα

*

Το πέμπτο τεύχος της *Δέλτου* είναι αφιερωμένο στον μεγάλο Έλληνα διανοητή, δοκιμιογράφο, πεζογράφο και θεατρικό συγγραφέα Γιώργο Θεοτοκά, μια από τις κορυφαίες φυσιογνωμίες της γενιάς του 1930. Δημοκρατικός, φίλος και συνεργάτης του Λουκή Ακρίτα και του Γεωργίου Παπανδρέου, πρόβαλε και υποστήριξε σθεναρά, προπολεμικά και μεταπολεμικά, την ιδέα της ευρωπαϊκής πορείας της Ελλάδας και της προσήλωσής της στη Δύση. Διαφώνησε, θεωρώντας άκαιρη, με τη δυναμική ανακίνηση του Κυπριακού στη δεκαετία του '50, επειδή θα έφερνε την Ελλάδα αντιμέτωπη με τους Ευρωπαίους συμμάχους της και ιδιαίτερα με την Αγγλία.

Πέρα από τα δοκίμιά του με τον έντονο πολιτικό προβληματισμό, μας έδωσε δύο συγκλονιστικά μυθιστορήματα, τον *Λεωνή* και την *Αργώ*, συλλογές διηγημάτων και θεατρικά έργα. Ως περιοδικό, προτείνουμε στους αναγνώστες μας να ξεκινήσουν μια επαφή με τον Θεοτοκά, διαβάζοντας τον *Λεωνή*.

Εκτός από το αφιέρωμα στον Θεοτοκά, που περιλαμβάνει τέσσερα κείμενα και ένα εκτεταμένο χρονολόγιο, στο τεύχος αυτό δημοσιεύονται μελετήματα που καλύπτουν ένα ευρύ χώρο της νεότερης ελληνικής και κυπριακής ιστορίας και μια κριτική βιβλίου.

Από το τεύχος αυτό καθιερώνουμε τη στήλη *Μικροϊστορίες*, όπου θα δημοσιεύονται σύντομες ιστορικές μαρτυρίες για διάφορα ιστορικά θέματα.

Η έκδοση του πέμπτου τεύχους καταδεικνύει την αγάπη και τη στήριξή σας για το περιοδικό που κυκλοφορεί χωρίς οποιαδήποτε επιχορήγηση ή συνεισφορά. Στηρίζεται στις ελάχιστες διαφημίσεις και στα χρήματα της διάθεσής του. Γι' αυτό, ζητούμε από όλους διεύρυνση της στήριξής σας με την προώθηση και διάδοση της *Δέλτου*.

Εμείς θεωρούμε τους αναγνώστες μας ως συνεκδότες και την εκδοτική μας προσπάθεια κοινή με τους αναγνώστες του περιοδικού. Μας ενώνει, εξάλλου, η αγάπη για την ιστορία.

Η Συντακτική Επιτροπή

Κυριάκος Ιακωβίδης

Η προσάρτηση και η αισιοδοξία των Ελλήνων της Κύπρου. Η εξαίρεση στις αντιδράσεις: Νικόλαος Καταλάνος

*

Ο John Redmond, ηγέτης του κινήματος υπέρ του Home Rule στην Ιρλανδία (αυτοδιοίκηση στο πλαίσιο της βρετανικής αυτοκρατορίας), δεν δίστασε στις απαρχές του Μεγάλου Πολέμου να καλέσει τους Ιρλανδούς να καταταχθούν στο πλευρό των Βρετανών. Οι ωμότητες των Γερμανών στο Βέλγιο, κατά τον Redmond, δεν άφηναν άλλη επιλογή στους Ιρλανδούς από τη στράτευση και την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των μικρών εθνών.[1] Η Ιρλανδία είχε, ανάμεσα στις χώρες-μέλη της βρετανικής αυτοκρατορίας, τη μεγαλύτερη εθελοντική συμμετοχή στα πεδία των μαχών του Α' Παγκοσμίου πολέμου.[2] Μία από τις πιο «δύσκολες» κτήσεις των Βρετανών ανταποκρίθηκε θετικά στο κάλεσμα της Αυτοκρατορίας.

Η Κύπρος τον Αύγουστο του 1914,[3] περίοδο κατά την οποία η Βρετανία εισήλθε στον πόλεμο, δεν ανήκε στη Βρετανική Αυτοκρατορία. Με βάση τη Συνθήκη του 1878, ο Σουλτάνος παραχώρησε τη διοίκηση του νησιού στους Βρετανούς· εξακολουθούσε όμως να θεωρείται ιδιοκτήτης. Αυτό άλλαξε στις 5 Νοεμβρίου 1914. Η Βρετανία, ως αντίδραση στην είσοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον πόλεμο υπέρ των Κεντρικών Δυνάμεων, προσάρτησε το νησί, ακυρώνοντας τη Συνθήκη του 1878. Η Κύπρος, επίσημα πλέον, πήρε θέση κάτω από τον βρετανικό αυτοκρατορικό ήλιο. Ταυτόχρονα, αποκόπηκε κάθε δεσμός με τα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας. Δύο μέρες μετά την προσάρτηση η επίταξη των οθωμανικών τηλεγραφικών γραμμών στην Κύπρο με σκοπό τη διακοπή κάθε επικοινωνίας με την Πύλη,[4] απέκτησε συμβολικό νόημα.

Οι Έλληνες της Κύπρου αντί της πολυπόθητης ένωσης έβλεπαν τον εαυτό τους να αναβαθμίζεται από μέλος της παραπαίουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε μέλος της κραταιάς Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Παρόλα αυτά, ο ηγέτης του ενωτικού κινήματος, Αρχιεπίσκοπος Κύριλλος Β', έσπευσε -με την ανακήρυξη της προσάρτησης- να συμπαραταχθεί με τον «ευγενή αγώνα» (όπως τον χαρακτήρισε) των Βρετανών κατά των εχθρών

---

[1] Stephen Gordon, «Οι αυτοκυβερνώμενες κτήσεις, η Ιρλανδία και η Ινδία» στο Robert Gerwarth- Erez Manela (επιμ.) *Οι Αυτοκρατορίες σε πόλεμο 1911-1923*, Αθήνα 2014, σ. 234.

[2] Στο ίδιο, σ. 230.

[3] Όλες οι ημερομηνίες στο κείμενο είναι σύμφωνα με το Γρηγοριανό ημερολόγιο, το οποίο χρησιμοποιείται σήμερα.

[4] Κρατικό Αρχείο Κύπρου (στο εξής ΚΑΚ): SA1:1340/1914. Διοικητής Λάρνακας προς Αρχιγραμματέα, Λάρνακα 9 Νοεμβρίου 1914.

της ελευθερίας (εννοώντας τους Γερμανούς). Άφησε να νοηθεί ότι αν χρειαστεί ο λαός του είναι έτοιμος να πολεμήσει στο πλευρό των Βρετανών.[5]

Στον πολιτικό τους βίο Κύριλλος και Redmond δεν έμοιαζαν και πολύ:[6] ο μεν Κύριλλος υπήρξε -στο μεγαλύτερο μέρος της πολιτικής του σταδιοδρομίας- εχθρικός απέναντι στη βρετανική διοίκηση. Αντίθετα, ο Redmond υπήρξε ιδιαίτερα μετριοπαθής απέναντι στους Βρετανούς. Παρόλα αυτά, όταν και οι δύο απηύθυναν κάλεσμα ενίσχυσης του «ευγενούς» αγώνα των Βρετανών έμοιαζαν να είχαν το ίδιο πράγμα στο μυαλό τους: προσδοκία. Ο Redmond προσδοκούσε ότι οι Βρετανοί θα προχωρούσαν στην εφαρμογή του Home Rule[7] -σχετικά γρήγορα, τον Σεπτέμβριο του 1914, το Home Rule νομοθετήθηκε, εντούτοις η εφαρμογή του αναβλήθηκε από τη βρετανική κυβέρνηση μέχρι το τέλος του πολέμου. Αντίστοιχα, ο Κύριλλος προσδοκούσε στην παραχώρηση του νησιού στην Ελλάδα. Η συμπαράσταση των δύο στη Βρετανική Αυτοκρατορία ήταν με λίγα λόγια ενέχυρο. Θα έπαιρναν ως αντάλλαγμα, όπως τουλάχιστον πίστευαν, τη γενναιοδωρία των Βρετανών.

Η προσδοκία ήταν πάντως ευπρόσδεκτη από τους Βρετανούς. Και γιατί να μην ήταν; Η προοπτική της ένωσης μετέτρεψε την, εξ ορισμού εχθρική ενέργεια προς το ενωτικό κίνημα, προσάρτηση, σε ευνοϊκή εξέλιξη για τον ελληνικό πληθυσμό της Κύπρου. Το κλίμα κατά τη διάρκεια των τελετών προσάρτησης στις πόλεις της Κύπρου ήταν ενθουσιαστικό. Γεγονός το οποίο ο αρμοστής, Hamilton Goold-Adams, κατέγραψε με εμφανή ικανοποίηση στις υπηρεσιακές αναφορές του.[8]

Οι τελετές προσάρτησης ήταν λιτές: έπαρση της βρετανικής σημαίας και εθιμοτυπικές προσφωνήσεις. Δεν υπήρχε καιρός ενασχόλησης με μεγαλοπρέπειες εν καιρώ πολέμου. Επιπλέον, οι Βρετανοί φοβούνταν μην προκαλέσουν τους Τούρκους του νησιού, γι' αυτό άλλωστε επέλεξαν να μην γίνει τελετή προσάρτησης στη Λευκωσία. Πάντως, η τουρκική κοινότητα φρόντισε λίγες μέρες πριν από την επίσημη ανακοίνωση της προσάρτησης -

[5] *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 31 Οκτωβρίου 1914.

[6] Για τον Κύριλλο Β' βλ. Andrekos Varnava-Irene Pophaides, «Kyrillos II, 1909-1916: The first Greek nationalist and Enosist Archbishop-Ethnarch» στο Andrekos Varnava-Michalis N. Michael, *The Archbishops of Cyprus in the Modern Age: The Changing role of the Archbishop-Ethnarch, their identities and politics*, Newcastle 2013, σ.148-175. Για τον Redmond βλ. Warre B. Wells, *The life of John Redmond*, Νέα Υόρκη 2017.

[7] Patricia Jalland-John Stubbs, «The Irish question after the outbreak of war in 1914: Some unfinished party business», *The English Historical Review*, τόμ. 96, αρ. 381, Οκτώβριος 1981, σ. 783.

[8] Χρίστος Κ. Κυριακίδης, «Η προσάρτηση της Κύπρου στη Βρετανική Αυτοκρατορία και το ζήτημα των πετρελαίων» *Η Δέλτος 3*, Λευκωσία Ιούλιος-Δεκέμβριος 2018, σ. 107.

είχε στο μεταξύ πληροφορηθεί τις προθέσεις των Βρετανών- να δηλώσει την υποταγή της στον νέο κυρίαρχο του νησιού.[9]

Οι Βρετανοί όφειλαν, παρά τη δήλωση υποταγής των Τούρκων, να είναι προσεκτικοί. Είχαν διαπιστώσει, από τις αρχές του Μεγάλου Πολέμου, αναστάτωση ανάμεσα στην τουρκική κοινότητα. Οι τελευταίοι δεν είδαν με καλό μάτι την κατάσχεση από το Λονδίνο, στις 29 Ιουλίου 1914, δύο πολεμικών πλοίων -τύπου Dreadnought- τα οποία κατασκευάζονταν σε βρετανικά ναυπηγεία και προορίζονταν για τον οθωμανικό στόλο.[10] Επιπλέον, υπήρχαν φήμες -οι οποίες έφθασαν στα αυτιά του Υπουργείου Αποικιών- μετάδοσης του αντιβρετανισμού των μουσουλμάνων της Αιγύπτου στους ομόθρησκούς τους στην Κύπρο.[11]

Η τελετή προσάρτησης στη Λάρνακα

Στη Λάρνακα, 6 Νοεμβρίου ώρα 4 μ.μ., ο Βρετανός διοικητής διάβασε στην πλατεία των κυβερνητικών γραφείων το διάταγμα περί προσάρτησης και την προκήρυξη του Αρμοστή, σύμφωνα με την οποία όλοι οι Οθωμανοί υπήκοοι, οι οποίοι γεννήθηκαν στην Κύπρο και κατοικούσαν σε αυτή την 5η Νοεμβρίου 1914 θεωρούνταν πλέον Βρετανοί υπήκοοι.[12] Το διάταγμα εκφωνήθηκε, πέρα από την αγγλική, στην τουρκική και ελληνική γλώσσα. Ακολούθησε η προσφώνηση από τον δήμαρχο Λάρνακας Ευάγγελο Χατζηιωάννου και η αντιφώνηση από τον Βρετανό διοικητή της πόλης. Η τελετή έλαβε τέλος με τον Αστυνόμο Τελεβάντο να ανεβάζει στον ιστό τη βρετανική σημαία εν μέσω ζητωκραυγών από το πλήθος και την ανάκρουση του βρετανικού ύμνου.[13]

Η επιλογή και ο ρόλος του Τελεβάντου στο τελετουργικό δεν ήταν τυχαίος. Προσοντούχο στέλεχος της βρετανικής διοίκησης, με σχεδόν 30 χρόνια υπηρεσίας στο αστυνομικό σώμα, μιλούσε με σχετική ευκολία αγγλικά και τουρκικά, όπως επίσης και λίγα γαλλικά, ιταλικά και αραβικά.[14] Ήταν από τους λίγους Έλληνες οι οποίοι κατείχαν υψηλά αξιώματα στη βρετανική διοίκηση. Δικαιωματικά, καθότι οι Βρετανοί εκτιμούσαν ιδιαίτερα την υποδειγματική ευσυνειδησία με την οποία εκτελούσε τα καθήκοντά του: το 1907, ο Τελεβάντος προκάλεσε τη διακοπή των εορτασμών στη Λεμεσό προς

[9] The National Archives (στο εξής TNA): CO:67/174. Αρμοστής προς υπουργό Αποικιών, 6 Νοεμβρίου 1914. Γενικότερα, για τη στάση των Τούρκων της Κύπρου κατά την προσάρτηση βλ. Altay Nevzat, *Nationalism amongst the Turks of Cyprus: The first wave*, διδακτορική διατριβή κατατεθειμένη στο Πανεπιστήμιο Ούλου (Φιλανδίας), Τμήμα Ιστορίας, Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών, Ούλου 2005, σ. 229-244.

[10] Περισσότερες πληροφορίες για την κατάσχεση των δύο πολεμικών πλοίων βλ. Hew Strachan. *The First World War. Volume 1: To Arms*, Νέα Υόρκη 2003, σ. 673.

[11] TNA: CO 67/174. Αρμοστής προς υπουργό Αποικιών, 2 Οκτωβρίου 1914.

[12] *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 7 Νοεμβρίου 1914 και *The Cyprus Gazette (Extraordinary)*, αρ. 1136, Λευκωσία 5 Νοεμβρίου 1914.

[13] *Ένωσις*, Λάρνακα 31 Οκτωβρίου/13 Νοεμβρίου 1914.

[14] TNA: CO 67/192. Τελεβάντος προς Υπουργείο Αποικιών, 6 Μαΐου 1919.

τιμήν του βασιλιά των Ελλήνων Γεώργιου Α' (με αφορμή την ονομαστική του εορτή), ισχυριζόμενος ότι η εθιμοτυπική ρίψη πυροτεχνημάτων έθετε σε κίνδυνο τη δημόσια ασφάλεια.[15] Ο ίδιος έγινε persona non grata ανάμεσα στους ομοεθνείς του, κέρδισε όμως τα εύσημα της βρετανικής διοίκησης. Υπηρέτες του στέμματος σαν τον Τελεβάντο ανέβαζαν ψηλά, μεταφορικά και κυριολεκτικά, την αυτοκρατορία της Union Jack.

Από την άλλη, ο άνθρωπος ο οποίος ανέλαβε να καλωσορίσει, εκ μέρους των δημοτών της Λάρνακας, το νέο καθεστώς, δεν ήταν απλά δήμαρχος της πόλης, ήταν ταυτόχρονα και εμβληματική μορφή του ενωτικού κινήματος. Ο Ευάγγελος Χατζηιωάννου ήταν συμπολεμιστής του Χριστόδουλου Σώζου κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων και παλαιότερα έλαβε μέρος και στην Κρητική Επανάσταση του 1897. Στη μάχη του Μπιζανίου στην Ήπειρο (1912), κατά την οποία σκοτώθηκε ο Χριστόδουλος Σώζος, ο Χατζηιωάννου τραυματίστηκε σοβαρά. Κατά την επιστροφή του στην Κύπρο, μετά από νοσηλεία μερικών εβδομάδων σε νοσοκομείο της Αθήνας, του επιφυλάχθηκε υποδοχή ήρωα. Ως τέτοιο, ήρωα, τον αναγνώρισε και ο ελληνικός κυπριακός Τύπος.[16]

Στα μέσα του 1913, ο Χατζηιωάννου, αντιδρώντας στις φήμες περί προσάρτησης της Κύπρου από τη Βρετανία, εξέφρασε ανοικτά τη σφοδρή εναντίωσή του στην υλοποίηση αυτού του ενδεχομένου.[17] Δεν θα φανταζόταν ο ίδιος πως περίπου ενάμιση χρόνο αργότερα θα εκφωνούσε λόγο υπέρ της μεταβολής της Κύπρου σε αποικία του βρετανικού στέμματος. Δεν είναι αυτό το υψηλό ιδεώδες για το οποίο λίγο έλειψε να θυσιάσει τη ζωή του στα βουνά της Ηπείρου. Παρόλα αυτά, παρέμενε αισιόδοξος χωρίς όμως να συμμερίζεται το ενθουσιαστικό πνεύμα του λαού στις τελετές προσάρτησης. Η αισιοδοξία του δεν ήταν παράλογη, υπήρχαν λόγοι. Ο κυριότερος, ίσως, ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Ο Χατζηιωάννου δεν έκρυβε τον θαυμασμό του προς τον Βενιζέλο με τον οποίο συνδέονταν φιλικά, τον είχε γνωρίσει τον Οκτώβριο του 1912 κατά την παρουσία του στην Αθήνα με σκοπό την κατάταξή του στον ελληνικό στρατό.[18]

[15] *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 12 Μαΐου 1907.

[16] Για τον Χατζηιωάννου βλ. Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Υπόδουλοι ελευθερωταί αδελφών αλυτρώτων. Επιστολές, πολεμικά ημερολόγια και ανταποκρίσεις Κυπρίων εθελοντών από την Ήπειρο και τη Μακεδονία του 1912-1913*, Λευκωσία 1999, σ. 394-417· Πέτρος Παπαπολυβίου, «Ευάγγελος Π. Χατζηιωάννου: Πολιτευτής, στρατιώτης και Δήμαρχος της Λάρνακας» στο Ίκαρος Πετρίδης (επιμ.) *Πρακτικά Συμποσίου. «Λάρνακα: Αναβιώνοντας τις Αναμνήσεις. Η ιστορία της πόλης μου» Λάρνακα, Σάββατο 5 Δεκεμβρίου 2009*, Λάρνακα [2010], σ. 23-37. Αρκετές πληροφορίες για τον Χατζηιωάννου υπάρχουν και στο βιβλίο: Πέτρος Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι. Συμβολή στην ιστορία του κυπριακού εθελοντισμού*, Λευκωσία 1997.

[17] *Ελευθερία*, Λευκωσία 1/14 Ιουνίου 1913.

[18] Παπαπολυβίου, «Ευάγγελος Π. Χατζηιωάννου...», *ό.π.*, σ. 30.

Σύμφωνα με πληροφορίες της μεγαλύτερης σε κυκλοφορία εφημερίδας στο νησί, *Ελευθερίας*, ο Βενιζέλος εξέφρασε ευμενείς απόψεις ως προς το νέο καθεστώς στην Κύπρο, διαβεβαιώνοντας παράλληλα τους Έλληνες της Κύπρου ότι ήταν ο τελευταίος σταθμός πριν την επίτευξη της ένωσης.[19] Αν και η πληροφορία δεν επιβεβαιώνεται από άλλη εφημερίδα στο νησί, ούτε από τη βρετανική διοίκηση, το δημοσίευμα της λευκωσιάτικης εφημερίδας ήταν έγκυρο.[20] Ο Βενιζέλος, όπως θα δούμε στη συνέχεια του κειμένου, εξέφρασε τέτοιες θέσεις. Επιπλέον, οι δηλώσεις που αποδόθηκαν στον Έλληνα πρωθυπουργό ταίριαζαν με το φιλοβρετανικό του πνεύμα και την πολιτική που ακολουθούσε εκείνη την περίοδο: της μη ανακίνησης του ενωτικού ζητήματος μέχρι να βρεθεί η κατάλληλη ευκαιρία.

Όπως και να έχει, το δημοσίευμα της *Ελευθερίας* φαίνεται να ενέπνευσε την αισιοδοξία στον Χατζηιωάννου. Την αισιοδοξία του ενίσχυσε και ο βενιζελικός Τύπος στην Αθήνα, ο οποίος έσπευσε να χαιρετίσει την αλλαγή του καθεστώτος· συνέστησε στους Έλληνες της Κύπρου υπομονή μέχρι το τέλος του πολέμου, όπου το όνειρο της ένωσης θα γίνονταν πραγματικότητα.[21] Οι βενιζελικές εφημερίδες, μαζί με τη συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού της Ευρώπης, είχαν την εντύπωση, σ' εκείνο το σημείο, ότι ο πόλεμος θα ήταν σύντομος.

Είναι ενδιαφέρον ότι τα ευμενή σχόλια του βενιζελικού Τύπου περί του καθεστώτος προσάρτησης αναδημοσιεύθηκαν σ' όλο σχεδόν τον ελληνικό κυπριακό Τύπο.[22] Αυτά τα οποία δεν αναδημοσιεύθηκαν είναι τα δυσμενή σχόλια μερίδας του αντιβενιζελικού Τύπου, όπως για παράδειγμα της αθηναϊκής εφημερίδας *Σκριπ*. Η τελευταία έβρισκε ακατανόητη την αισιοδοξία των βενιζελικών. Πόσο λογικό είναι, αναρωτήθηκε ο αρθρογράφος της εφημερίδας *Σκριπ*, οι Βρετανοί να παραδώσουν έδαφος το οποίο μόλις προσάρτησαν; Ελπίζουμε, συνέχισε η αθηναϊκή εφημερίδα, με εμφανή διάθεση ειρωνείας, να μην προσβλέπει η κυβέρνηση Βενιζέλου στην προσάρτηση και των υπολοίπων αλύτρωτων ελληνικών περιοχών από άλλες χώρες.[23]

Η μη αναδημοσίευση άρθρων όπως αυτό της *Σκριπ* είναι ευεξήγητη. Στην Κύπρο ίσχυε από τον Νοέμβριο του 1914 καθεστώς λογοκρισίας στις εφημερίδες.[24] Συγκεκριμένα, οι Βρετανοί ασκούσαν προληπτική λογοκρισία. Υποχρέωναν τους εκδότες των εφημερίδων να στέλνουν το πρώτο

[19] *Ελευθερία*, Λευκωσία 1/14 Νοεμβρίου 1914.

[20] Ο μελετητής του Βενιζέλου, Γιάννης Π. Πικρός στο βιβλίο του *Ο Βενιζέλος και το κυπριακό*, Αθήνα 1980, σ. 13, θεωρεί και αυτός έγκυρες τις πληροφορίες της *Ελευθερίας*.

[21] Βλ. ενδεικτικά, *Καιροί*, Αθήνα 25 Οκτωβρίου 1914 και *Εστία*, Αθήνα 25 Οκτωβρίου 1914.

[22] Βλ. ενδεικτικά, *Ελευθερία*, Λευκωσία 1/14 Νοεμβρίου 1914, *Αλήθεια*, Λεμεσός 7 Νοεμβρίου 1914, *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 7/20 Νοεμβρίου 1914.

[23] *Σκριπ*, Αθήνα 26 Οκτωβρίου 1914.

[24] *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 1/14 Νοεμβρίου 1914.

εκτυπωμένο φύλλο για επιθεώρηση από τη βρετανική διοίκηση.[25] Θα ήταν δύσκολο οι λογοκριτές να επέτρεπαν την έκδοση άρθρου το οποίο ήταν ενάντια στο καθεστώς προσάρτησης, διακινδυνεύοντας πιθανή διασάλευση της αφοσίωσης των Ελλήνων της Κύπρου προς την εμπόλεμη Βρετανική Αυτοκρατορία.

Σε γενικές γραμμές ωστόσο οι Βρετανοί επέδειξαν χαλαρότητα στην άσκηση λογοκρισίας κατά τη διάρκεια του πολέμου. Ήταν, για παράδειγμα, ιδιαίτερα ανεκτικοί στην κριτική του Τύπου στα έκτακτα μέτρα της βρετανικής διοίκησης. Η αλήθεια είναι ότι δεν είχαν ιδιαίτερους λόγους ανησυχίας ως προς την συμπαράσταση των Ελλήνων του νησιού. Πέρα από τις επευφημίες στις τελετές προσάρτησης η ηγεσία των Ελλήνων της Κύπρου φρόντισε -ήδη πριν από την αλλαγή του καθεστώτος- να δώσει δείγματα της αφοσίωσής της:[26] κατέθεσε πρόταση ανέγερσης νοσοκομείου με αποκλειστικό σκοπό την περίθαλψη των τραυματιών πολέμου[27] και συμφώνησε στην πρόταση της βρετανικής διοίκησης παραχώρησης άλατος, ήταν ούτως ή άλλως κρατικό μονοπώλιο, στον βρετανικό στρατό. Στο Λονδίνο δεν ήταν σίγουροι σε τι ακριβώς θα τους χρησίμευε το αλάτι,[28] δεν έκανε και καλό συνειρμό με τις πληγές που είχε ανοίξει ο πόλεμος, παρόλα αυτά ήταν χαρούμενοι με την συμπαράσταση των Ελλήνων.

Η εξαίρεση του Νικόλαου Καταλάνου

Η εξαίρεση στις εκδηλώσεις υπακοής των Ελλήνων ήταν ένας σεσημασμένος πολέμιος της βρετανικής διοίκησης, ο Νικόλαος Καταλάνος. Μανιάτης στην καταγωγή, πρώην καθηγητής του Παγκυπρίου Γυμνασίου (1893-1896) και μετέπειτα δημοσιογράφος. Ο κυριότερος επικριτής της βρετανικής διοίκησης, μισητός στους Τούρκους του νησιού -δικαιολογημένα, λόγω των καυστικών άρθρων του εναντίον τους-[29] και με φανατικούς εχθρούς από την ελληνική πλευρά. Η καλύτερη δημοσιογραφική πένα της εποχής του, τα άρθρα του συχνά-πυκνά γίνονταν αντικείμενο συζήτησης και -ορισμένες φορές- απασχολούσαν και τα δικαστήρια. Μια σειρά αγωγών λιβέλου εναντίον του το επιβεβαιώνουν.[30]

[25] *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 28 Οκτωβρίου/7 Νοεμβρίου 1914.
[26] Ως προς τον αντίκτυπο της έναρξης του Α' Παγκοσμίου πολέμου στην Κύπρο βλ. Γιώργος Γεωργής, «Η Κύπρος στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο», *Η Δέλτος 3*, Λευκωσία Ιούλιος-Δεκέμβριος 2018, σ. 43-58.
[27] TNA: CO 67/173. Αρμοστής προς υπουργό Αποικιών, 5 Σεπτεμβρίου 1914.
[28] TNA: CO 67/174. «I enclose a copy of a telegram...». Butler προς Turner (Downing Street), 27 Οκτωβρίου 1914.
[29] TNA: FCO 141/2394. «With reference to paragraph 9...», Malcolm Stevenson προς Winston S. Churchill, 24 Απριλίου 1912.
[30] Βλ. ενδεικτικά: *Κύπριος*, Λευκωσία 2 Απριλίου 1905, *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 20 Νοεμβρίου/3 Δεκεμβρίου 1904 και Ανδρέας Κλ. Σοφοκλέους, *Η λογοκρισία του Τύπου στην Κύπρο επί Αγγλοκρατίας (1878-1960)*, Λευκωσία 2014, σ. 95.

Το δυστύχημα για τους Βρετανούς ήταν ότι ο Καταλάνος ήταν άνθρωπος με επιρροή ανάμεσα στον λαό. Γεγονός το οποίο παραδέχονταν και οι ίδιοι, παρακολουθώντας τον το 1910 να περιοδεύει σ' όλη την Κύπρο, μαζί με παλιούς μαθητές του από το Παγκύπριο Γυμνάσιο, βγάζοντας λόγους και μαζεύοντας χρήματα υπέρ του ελληνικού στρατού.[31] Η επιτυχία εκείνης της περιοδείας θορύβησε ακόμη και τον υπουργό Εξωτερικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο οποίος έκανε συστάσεις στο βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών με στόχο τον περιορισμό της δράσης του.[32]

Με βάση τον αντιβρετανικό του βίο θα ήταν παράδοξο αν ο Καταλάνος αντιμετώπιζε θετικά τη μεταπολίτευση. Πράγματι, διαφώνησε με την αισιόδοξη στάση της ελληνικής ηγεσίας στο νησί την επαύριο της προσάρτησης. Αναρωτήθηκε, πολλές φορές, γιατί τόση αισιοδοξία; Δυσκολευόταν να δικαιολογήσει την αντίδρασή τους:

> *Ημείς αδυνατούμεν να παραδεχθώμεν ότι η Αγγλία προσήρτησεν εις εαυτήν την Κύπρον και εκήρυξε τους Κυπρίους υπηκόους βρετανούς, ίνα ευθύς μετά τούτο μεταβαπτίση αυτούς εις Έλληνας υπηκόους...*[33]

Ως φυσιολογικό επακόλουθο του συγκρουσιακού χαρακτήρα του, δεν δίστασε να καταλογίσει επιπολαιότητα και ερασιτεχνισμό στους ηγήτορες του ενωτικού αγώνα.[34] Οι σχέσεις του με τους τελευταίους ήταν, πριν ακόμη αρχίσει ο Μεγάλος Πόλεμος, κακές. Σ' εκείνο το σημείο έγιναν ακόμη χειρότερες.

Παρά τα μέτρα λογοκρισίας, ο Καταλάνος δεν δίστασε να τα βάλει ακόμη και με τη Βρετανική Αυτοκρατορία και την υποκρισία να ισχυρίζεται ότι διεξάγει πόλεμο υπέρ της ελευθερίας και «των δικαιωμάτων των μικρών εθνών», την ώρα που προσαρτούσε την Κύπρο.[35] Είναι άξιον απορίας πως οι λογοκριτές ενέκριναν τη δημοσίευση των επικρίσεων του Καταλάνου. Από την άλλη, είναι απόδειξη της χαλαρότητας της λογοκρισίας στα χρόνια του πολέμου.[36]

Ο Καταλάνος τα έβαλε και με τον Βενιζέλο. Θεωρούσε την τακτική του Έλληνα πρωθυπουργού, της αποθάρρυνσης των ενωτικών κινητοποιήσεων

[31] TNA: FCO 141/2343. «In further reply to your letter No. 1794...», Chief Commandant of Police προς Cyprus Police Headquarters, Λευκωσία 24 Νοεμβρίου 1910.
[32] TNA: FCO 141/2343. «With reference to your letter of the 26th of September...», Langley προς υπουργείο Εξωτερικών, 7 Νοεμβρίου 1910.
[33] *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 14 Νοεμβρίου 1914.
[34] *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 28 Νοεμβρίου 1914.
[35] Στο ίδιο.
[36] Παρά τη χαλαρότητα, αργότερα, το 1917, οι βρετανικές αρχές ανέστειλαν για έξι μήνες την κυκλοφορία της εφημερίδας του Καταλάνου, *Κυπριακός Φύλαξ*, λόγω προβοκατόρικου άρθρου. ΚΑΚ: SA1:1229/1917. Αρχιγραμματέας προς Διοικητή Λευκωσίας, Λευκωσία 18 Δεκεμβρίου 1917.

και της ταυτόχρονης υπόσχεσης διευθέτησης του ενωτικού ζητήματος στο κοντινό μέλλον, ως την αιτία της ευμενούς αντίδρασης της ηγεσίας των Ελλήνων της Κύπρου στην προσάρτηση.[37] Ο Μανιάτης δημοσιογράφος παρουσίασε πληροφορίες στην εφημερίδα όπου αρθρογραφούσε, τον *Κυπριακό Φύλακα,* περί υπομνήματος του Βενιζέλου προς την ηγεσία των Ελλήνων του νησιού, στο οποίο συνιστούσε αποδοχή του νέου καθεστώτος.[38] Φαίνεται ότι οι πληροφορίες του Καταλάνου ήταν ακριβείς. Ο Έλληνας πρόξενος, Λάμπρος Ενυάλης, τις ημέρες της ανακήρυξης της προσάρτησης ταξίδεψε στη Λευκωσία, μετέβη στην Αρχιεπισκοπή και επέδωσε υπόμνημα, το περιεχόμενο του οποίου ήταν αυτό που αποκάλυψε ο Καταλάνος.[39]

Ο Καταλάνος το είχε ξαναδεί το έργο. Στο πρώτο ενωτικό δημοψήφισμα (Ιούλιος 1914) ο Βενιζέλος παρενέβη, και πάλι, ζητώντας αυτοσυγκράτηση και διακοπή των ενωτικών κινητοποιήσεων, υποσχόμενος τον ερχομό της ένωσης.[40] Η παρέμβασή του έθεσε τέρμα σε πιθανό παλλαϊκό αγώνα, που ήταν το όραμα του Μανιάτη δημοσιογράφου. Ο μεγάλος στόχος του Καταλάνου ήταν η οργάνωση μαζικής εκστρατείας υπέρ της ένωσης σε αντικατάσταση της τετριμμένης πολιτικής παθητικής αναμονής των πρωτοβουλιών της Βρετανίας. Και ήδη δύο φορές ο Βενιζέλος (δημοψήφισμα και προσάρτηση) στάθηκε εμπόδιο στο όραμά του. Σ' αυτές τις δύο περιπτώσεις θα πρέπει να αναζητήσει κανείς τις ρίζες του μετέπειτα -πιο συγκεκριμένα κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού- φανατικού αντιβενιζελισμού του Καταλάνου.

Το όραμα των ενωτικών κινητοποιήσεων του Καταλάνου ήταν κατά μίμηση των αγώνων των Επτανήσιων Ριζοσπαστών. Οι τελευταίοι, φανατικά αντιβρετανοί και εμμονικά προσηλωμένοι στην ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα, ήταν το πρότυπο του ιδιόρρυθμου Μανιάτη. Ο τελευταίος είχε γενικότερα την τάση να αναφέρεται στην ιστορία των Επτανήσων υπό βρετανική κυριαρχία παραλληλίζοντας την με το ενωτικό κίνημα στην Κύπρο. Ανάλογους παραλληλισμούς έκανε και κατά την περίοδο της προσάρτησης.

Ο Καταλάνος εξίσωσε, με αφορμή την πρόθυμη αποδοχή της προσάρτησης, τους Έλληνες πολιτευτές με τους Καταχθόνιους -οι φανατικοί υπερασπιστές της «Αγγλοκρατίας» στα Επτάνησα.[41] Τους αδικούσε ο Καταλάνος. Οι Καταχθόνιοι ήταν ευτυχισμένοι υπό τους Βρετανούς και δεν θα τους πείραζε να παραμείνουν έτσι για πάντα. Αντίθετα, οι Έλληνες του

[37] *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 21 Νοεμβρίου 1914.
[38] *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 31 Οκτωβρίου 1914.
[39] Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (στο εξής ΔΙΑΥΕ): Κεντρική Υπηρεσία, αρ. φακ. 66 υποφ. 2, Ενυάλης προς Βενιζέλο, 15 Νοεμβρίου 1914.
[40] Κυριάκος Ιακωβίδης, «Το αιρετικό πνεύμα: Ο Νικόλαος Καταλάνος και το δημοψήφισμα του 1914. Η πρόταση αυτονομίας», Γιώργος Γεωργής-Χρίστος Κ. Κυριακίδης-Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους, *Τα ενωτικά δημοψηφίσματα*, (υπό έκδοση).
[41] *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 21 Νοεμβρίου 1914.

νησιού αποδέχθηκαν τη βρετανική υπηκοότητα με την ελπίδα ότι κάποτε θα την αντάλλασσαν με την ελληνική. Περισσότερο, οι Έλληνες του νησιού ήταν υβρίδιο: μισοί Ριζοσπάστες και μισοί Καταχθόνιοι. Ριζοσπάστες ως προς την εμμονή τους στην ένωση και Καταχθόνιοι ως προς την τυφλή εμπιστοσύνη στη βρετανική γενναιοδωρία και δικαιοσύνη.

Οι εφημερίδες της Λεμεσού *Σάλπιγξ* και *Αλήθεια* απαντώντας στις κατηγορίες του Καταλάνου ισχυρίστηκαν ότι είναι αισιόδοξοι γιατί δεν μπορούσαν να κάνουν κάτι άλλο. Έλεγαν το εξής στον Καταλάνο: τι άλλο θα μπορούσαμε να πράτταμε παρά να αποδεχθούμε την προσάρτηση και να ελπίζουμε;[42] Και είχαν δίκαιο. Πώς θα μπορούσε το όραμα του Καταλάνου, μαζικός πολιτικός αγώνας (συλλαλητήρια σε όλη την Κύπρο, δημοψήφισμα...), να υλοποιηθεί τη στιγμή που ίσχυε στρατιωτικός νόμος; Οι εφημερίδες της Λεμεσού υπέδειξαν στον Μανιάτη κονδυλοφόρο ότι η αντίδρασή τους ήταν προσαρμογή στις υπάρχουσες καταστάσεις. Εξάλλου, σημείωσαν, οι Έλληνες της Κύπρου δεν ρωτήθηκαν για την αλλαγή του καθεστώτος, τους επιβλήθηκε. Και δεν μπορούσαν να κάνουν κάτι γι' αυτό.[43]

Οι Βρετανοί γνωρίζοντας ότι πίσω από την υποστήριξη των Ελλήνων ήταν οι ενωτικές προσδοκίες, φρόντιζαν να κολακεύουν τις ευαισθησίες τους. Στις αρχές του πολέμου, τουλάχιστον, ήταν ανεκτικοί στη δημόσια παρουσία ελληνικών σημαιών, στις ενωτικές αναφορές και στο ανάκρουσμα του εθνικού ύμνου.[44] Ασφαλώς, υπήρχαν και εξαιρέσεις: Ο διοικητής Πάφου, κατά την τελετή προσάρτησης στο διοικητήριο, δεν δέχθηκε την προσφώνηση του δημάρχου Πάφου, Νεόφυτου Νικολαΐδη, σίγουρος ότι ο τελευταίος θα του υπενθύμιζε τον πόθο των Ελλήνων του νησιού.[45] Ανάλογη εμπειρία έζησε και ο δήμαρχος Λευκωσίας, Αχιλλέας Λιασίδης. Στην ορκωμοσία του νέου Αρμοστή, John Eugene Clauson, τον Δεκέμβριο του 1914, απαγορεύθηκε στον Λιασίδη να εκφωνήσει την καθιερωμένη προσφώνηση προς τον νέο Αρμοστή. Οι Βρετανοί ήξεραν ότι σε αυτές τις περιπτώσεις η καθιερωμένη ευχή των Ελλήνων προς τον εκάστοτε νέο Αρμοστή ήταν να είναι ο τελευταίος εκπρόσωπος του βρετανικού στέμματος στην Κύπρο. Ο Λιασίδης απτόητος πάντως επέδωσε την -απαγορευμένη προσφώνηση- σε γραπτή μορφή, δεμένη με κυανόλευκη ταινία. Είναι βέβαιο ότι ο Clauson βλέποντας την κυανόλευκη ταινία μάντεψε και το περιεχόμενο της προσφώνησης.[46]

[42] *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 14/27 Νοεμβρίου 1914 και *Αλήθεια*, Λεμεσός 21 Νοεμβρίου 1914.
[43] *Αλήθεια*, Λεμεσός 5 Δεκεμβρίου 1914.
[44] *Πατρίς*, Λευκωσία 27 Μαΐου /9 Ιουνίου 1915 και *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 17/30 Ιανουαρίου 1915.
[45] *Αιών*, Πάφος 8/21 Νοεμβρίου 1914.
[46] *Ηχώ της Κύπρου*, Λάρνακα 6 Δεκεμβρίου 1914.

Επιπλέον λόγοι αισιοδοξίας

Ο Ευάγγελος Χατζηιωάννου, κατά την προσφώνησή του στους εορτασμούς της προσάρτησης, υποστήριξε ότι ο δρόμος προς την ένωση θα είναι σύντομος. Και έδωσε -λογικοφανές- επιχείρημα: η κατάργηση της Συνθήκης του 1878.[47] Σύμφωνα με αυτή, οι Βρετανοί είχαν στην κατοχή τους το νησί και ασκούσαν τη διοίκηση αλλά ιδιοκτήτης της Κύπρου παρέμενε ο Σουλτάνος.[48] Έτσι, οι Βρετανοί σε κάθε ενωτικό αίτημα των Ελλήνων της Κύπρου επικαλούνταν τη Συνθήκη, λέγοντας ότι δεν μπορούσαν να κάνουν κάτι εφόσον το νησί δεν τους ανήκε.

Μετά την 5η Νοεμβρίου 1914, δεν θα ήταν υπερβολή να γραφτεί ότι η υπόμνηση της ακύρωσης της Συνθήκης του 1878 κυριάρχησε σχεδόν σε κάθε ενωτικό αίτημα των Ελλήνων του νησιού από το 1914 μέχρι το 1920. Οι Έλληνες της Κύπρου πίστευαν ειλικρινά ότι αφού βγήκε από τη μέση η Συνθήκη δεν έμενε στους Βρετανούς παρά να παραχωρήσουν την Κύπρο στην Ελλάδα.[49] Απογοητεύτηκαν. Με ή χωρίς τη Συνθήκη δεν άλλαξε κάτι. Εισέπρατταν την ίδια αρνητική απάντηση. Θα τους έπαιρνε αρκετό χρόνο να κατανοήσουν ότι η Συνθήκη του 1878 δεν ήταν το μεγάλο εμπόδιο προς την ένωση. Το μεγάλο εμπόδιο ήταν οι προθέσεις των Βρετανών. Οι τελευταίοι, με την ακύρωση της Συνθήκης πιθανότατα να σκέπτονταν ότι έχασαν την καλύτερη δικαιολογία αποφυγής συζήτησης ενός ανυπόφορου γι' αυτούς ζήτημα, της ένωσης.

Αφελής αισιοδοξία, ήταν η απάντηση του Καταλάνου στο επιχείρημα του Χατζηιωάννου.[50] Παρόλα αυτά, ο Μανιάτης δημοσιογράφος παραδέχθηκε ότι η κατάργηση της Συνθήκης του 1878 είχε και τη θετική της πλευρά: θα προστάτευε τους Έλληνες της Κύπρου -πλέον Βρετανούς υπηκόους- οι οποίοι διαβίωναν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έσπευσε όμως να συμπληρώσει ότι σε καιρό πολέμου το συγκεκριμένο πλεονέκτημα ήταν άχρηστο. Σ' αυτό είχε δίκαιο ο Καταλάνος. Η βρετανική διοίκηση στο νησί προσπάθησε να προστατεύσει τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τροποποίησε το Διάταγμα Προσάρτησης ώστε το δικαίωμα της βρετανικής υπηκοότητας να περιλαμβάνει και αυτούς οι οποίοι ήταν γεννημένοι στην Κύπρο και πριν την 5η Νοεμβρίου δεν ήταν στο νησί, δηλαδή μεγάλο αριθμό Ελλήνων της Κύπρου οι οποίοι ζούσαν στην οθωμανική επικράτεια. Επιπλέον, απέστειλε οικονομική βοήθεια μέσω των Αμερικανών, οι οποίοι ήταν διαπιστευμένοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (οι ΗΠΑ μέχρι το

[47] *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 25 Οκτωβρίου/7 Νοεμβρίου 1914.

[48] Λεπτομέρειες των προνοιών της Συνθήκης βλ. Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου. Από της αγγλικής κατοχής μέχρι σήμερον*, τόμ. Β', Λάρνακα 1911, σ. 14-26.

[49] Βλ. ενδεικτικά την Έκδοση της Εθνικής Πρεσβείας Κύπρου, *The Cyprus Cause. Official Correspondence*, Λονδίνο 1920 και την εφημερίδα *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 27 Ιουλίου/9 Αυγούστου 1919.

[50] *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 31 Οκτωβρίου 1914.

1917 ήταν ουδέτερη χώρα στον πόλεμο).[51] Οι προσπάθειες ήταν κατά κύριο λόγο χωρίς αντίκρισμα.

Αυτό διαπίστωσε και ο Κωνσταντίνος Λοΐζίδης, ανιψιός του Αρχιεπισκόπου Κύριλλου Β', ο οποίος σπούδαζε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης το διάστημα κατά το οποίο η Οθωμανική Αυτοκρατορία εισήλθε στον πόλεμο. Σύμφωνα με τον νόμο περί προσάρτησης της 5ης Νοεμβρίου 1914, ο Λοΐζίδης θεωρούνταν Βρετανός υπήκοος. Ο νόμος προέβλεπε ότι όσοι ήταν μόνιμοι κάτοικοι Κύπρου και απουσίαζαν από το νησί την 5η Νοεμβρίου λόγω σπουδών ή άλλων προσωρινών δραστηριοτήτων, θεωρούνταν αυτομάτως Βρετανοί υπήκοοι. Παρόλα αυτά, οι Οθωμανοί δεν αναγνώριζαν κανένα βρετανικό νόμο και ο Λοΐζίδης εξαναγκάστηκε να καταταχθεί στον οθωμανικό στρατό. Έτσι, η πρώτη αποστολή του Λοΐζίδη ως Βρετανού υπηκόου ήταν να πολεμήσει τους Βρετανούς.[52]

Όλοι οι πιο πάνω λόγοι ευνοϊκής αποδοχής της μεταπολίτευσης είχαν να κάνουν με την αναμονή θετικών εξελίξεων. Στην πραγματικότητα, ο ελληνικός λαός της Κύπρου δεν είδε κάτι άμεσα θετικό με την προσάρτηση. Εκτός από ένα πράγμα: είχαν οριστικά απαλλαγεί από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο ελληνικός πληθυσμός ένοιωθε την περίοδο 1878-1914 ότι οι Τούρκοι, λόγω της Συνθήκης του 1878, απολάμβαναν προνομιακής μεταχείρισης. Και είχαν αρκετές αποδείξεις γι' αυτό: η δυσανάλογη, σε σχέση με την αναλογία πληθυσμού, συμμετοχή των Τούρκων σε τομείς της διοίκησης (π.χ. η Αστυνομία). Το 1909 το 61% των αστυνομικών ήταν Τούρκοι παρόλο ότι αποτελούσαν το 25% του πληθυσμού του νησιού.[53]

Η εύνοια των Βρετανών προς τους Τούρκους κατά την περίοδο 1878-1914 όντως είχε να κάνει, μεταξύ άλλων, με το γεγονός ότι η Κύπρος εξακολουθούσε να είναι οθωμανικό έδαφος.[54] Οι Έλληνες πίστεψαν πως μετά την ένταξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο αντιβρετανικό στρατόπεδο και την προσάρτηση, θα είχαν αυτοί το πάνω χέρι στο νησί. Αυτή την εντύπωση είχε και ένας χωρικός, από την επαρχία Λάρνακας, ο οποίος απείλησε ότι θα αφαιρέσει τα φέσια όλων των ζαπτιέδων. Η φιλόδοξη πρόθεσή του τιμωρήθηκε με έξι μήνες φυλάκιση από το Στρατοδικείο.[55] Σε διάψευση των ελληνικών προσδοκιών, οι Βρετανοί όχι μόνο δεν αντιμετώπισαν εχθρικά τους Τούρκους του νησιού αλλά τους προφύλαξαν και από τις όποιες εκδηλώσεις των Ελλήνων κατά της Οθωμανικής

[51] TNA: CO67/176, Αρμοστής προς υπουργό Αποικιών, 15 Μαρτίου 1915.

[52] Kyriakos Iakovidis, «Economic and social impact of World War I on Cyprus. A first approach» (υπό έκδοση).

[53] G.S. Georghallides, *A political and administrative history of Cyprus, 1918-1926. With a Survey of the foundations of British rule*, Λευκωσία 1979, σ. 78.

[54] Eleni Apeyitou, «Turkish-Cypriot Nationalism: its History and Development (1571-1960)», *The Cyprus Review*, Vol. 15. No. 1 (2003), σ. 73.

[55] *Ηχώ της Κύπρου*, Λάρνακα 22 Νοεμβρίου 1914.

Αυτοκρατορίας. Κύρια έγνοια των Βρετανών σε όλη τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου ήταν η μη πρόκληση των Τούρκων και η συνεπαγόμενη διατήρηση της ηρεμίας στο νησί. Αυτό ίσχυε και τα χρόνια αμέσως μετά το τέλος του πολέμου. Είναι χαρακτηριστικό ότι το Υπουργείο Αποικιών έδωσε διαταγή να είναι χαμηλών τόνων οι εορτασμοί των Ελλήνων μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών ώστε να μην ενοχληθεί η τουρκική κοινότητα.[56]

Οι Έλληνες πίστεψαν ότι με το οριστικό τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας στο νησί αυτομάτως θα καταργείτο και ο επονομαζόμενος φόρος υποτελείας, το πιο προβεβλημένο, μετά από την ένωση, αίτημα του ελληνικού πληθυσμού. Φόρος υποτελείας ήταν οι περίπου £93.000 τις οποίες η Βρετανία ήταν υποχρεωμένη να καταβάλλει κάθε χρόνο στον Σουλτάνο, σύμφωνα με τη Συνθήκη του 1878. Οι Βρετανοί όμως, κατά παράβαση της Συνθήκης, οικειοποιούνταν το ποσό. Αυτό βέβαια δεν επηρέαζε τους κατοίκους του νησιού, αφού οι £93.000, ο μισός, περίπου, προϋπολογισμός της Κύπρου, συνέχισαν να αφαιρούνται από τα ετήσια έσοδα του νησιού. Με λίγα λόγια, τα λεφτά τα πλήρωνε -μέσω φορολογιών- ο λαός της Κύπρου.[57]

Απηχώντας τη βεβαιότητα κατάργησης του επαχθούς μέτρου, η εφημερίδα της Λευκωσίας, *Ελευθερία,* ανακοίνωσε στις αρχές του 1915 το τέλος του φόρου υποτελείας.[58] Βιάστηκε. Οι Βρετανοί αποφάσισαν να διατηρήσουν το μέτρο σε όλη τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου και να συζητήσουν την ακύρωση μετά το τέλος του.[59] Αν καταργούνταν ο φόρος, κατά το σκεπτικό τους, θα επιβάρυναν και άλλο τον φορολογούμενο στο Λονδίνο, ο οποίος θα καλούνταν να αναπληρώσει τις £93.000 λίρες.[60] Τελικά, ο φόρος υποτελείας διατηρήθηκε μέχρι το 1927.

Η απαραίτητη θετική εξέλιξη

Το μεταπολιτευτικό καθεστώς έλυνε τα χέρια των Βρετανών στον τομέα της διοίκησης. Με βάση τη Συνθήκη του 1878 η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν είχε λόγο στη διοίκηση του νησιού, ήταν ευθύνη των Βρετανών. Στην πραγματικότητα όμως η Πύλη επεδίωξε -έστω κατά περιστάσεις- να επηρεάσει τις διοικητικές αποφάσεις. Ίσως η πιο χαρακτηριστική περίπτωση ήταν οι διαμαρτυρίες της Πύλης προς το Λονδίνο μετά το νομοθέτημα (1882)

[56] TNA: FCO:141/2384. «It is most unfortunate...», Υπουργείο Αποικιών προς Αρμοστή, Λονδίνο 29 Σεπτεμβρίου 1920.
[57] Κύπρος Η. Γιωργαλλής, *Οι Βρετανοί στην Κύπρο. Φορολογία και πολιτική στην πρώτη περίοδο της Αγγλοκρατίας και το ζήτημα του «φόρου υποτελείας»*, Αθήνα 2016, σ. 67-68.
[58] *Ελευθερία,* Λευκωσία 3/16 Ιανουαρίου 1915.
[59] KAK: SA1:1393/1914. Επιστολή Αρχιγραμματέα προς George L. Houstoun (Κερύνεια), Λευκωσία 30 Μαρτίου 1916.
[60] TNA: CO67/174. «Annexation and the Cyprus Tribute», 13 Νοεμβρίου 1914.

περί πλειοψηφίας των Ελλήνων βουλευτών στο Νομοθετικό Συμβούλιο[61] (εννέα εκλεγμένοι Έλληνες έναντι τριών Τούρκων).[62] Οι Βρετανοί δεν πήραν πίσω την απόφαση, έλαβαν όμως υπόψη, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, τις διαμαρτυρίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ήταν ξεκάθαρο ότι μετά την 5η Νοεμβρίου 1914 η απάλειψη των στρεβλώσεων του 1878 -άλλος ασκούσε τη διοίκηση και άλλος την ιδιοκτησία-[63] ενίσχυσε τις προσπάθειες της βρετανικής διοίκησης για βελτίωση της δημόσιας ζωής, απαλλαγμένη από την έγνοια της μη δυσαρέσκειας του Σουλτάνου. Παρόλα αυτά, η θετική εξέλιξη δεν απασχολούσε στο ελάχιστο τον ελληνικό πληθυσμό. Και γιατί να τους ενδιέφερε; Ούτως ή άλλως δεν προγραμμάτιζαν να μείνουν πολύ καιρό ακόμη Βρετανοί υπήκοοι.

Επιλογικά

Μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου πολέμου αντί της πολυπόθητης ένωσης προέκυψε η θεμελίωση της βρετανικής κυριαρχίας στο νησί. Στη Συνδιάσκεψη στο Παρίσι (1919) ο Βενιζέλος δεν διεκδίκησε ανοικτά την Κύπρο. Η αιτία; Η Κύπρος δεν ήταν μέρος της οθωμανικής επικράτειας και άρα δεν ανήκε στα διεκδικήσιμα εδάφη της υπό διάλυση Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Βενιζέλος διαπίστωσε στη Συνδιάσκεψη ότι η Κύπρος, όντας βρετανική κτήση, ήταν πλέον θέμα μεταξύ Ελλάδας και Βρετανίας, το οποίο θα μπορούσε να συζητηθεί στο μέλλον όταν οι συνθήκες το επέτρεπαν.[64] Με λίγα λόγια, αν η Κύπρος παρέμενε οθωμανικό έδαφος θα είχε καλύτερη τύχη. Ο Νικόλαος Καταλάνος αποδείχθηκε ότι είχε δίκαιο. Η προσάρτηση δεν ήταν προσωρινή. Αν και ο ίδιος το 1914 δεν πρόβλεψε, ήταν αδύνατο να είχε τέτοιες μαντικές ικανότητες, τη μελλοντική ωφέλεια από την παραμονή της Κύπρου στο Οθωμανικό κράτος.

Η προσάρτηση αν και, όπως αποδείχθηκε, ήταν ήττα του ενωτικού ζητήματος, ειδώθηκε ως νίκη από τον ελληνικό λαό της Κύπρου και την ηγεσία του. Είναι φανερό ότι η προσδοκία της ένωσης έκανε ακόμη και τις ήττες να φαίνονται σαν νίκες. Αρκετοί, σήμερα, θα ισχυριστούν ότι είχαν δίκαιο όσοι το 1914 είδαν την προσάρτηση ως θετική εξέλιξη, αν λάβει κανείς υπόψη τη βρετανική προσφορά παραχώρησης της Κύπρου στην Ελλάδα το 1915. Οι υποστηρικτές της άποψης αυτής παραβλέπουν ωστόσο το γεγονός ότι η προσφορά του 1915 έγινε σε συνθήκες τις οποίες τον Νοέμβριο του

[61] Χρίστος Κ. Κυριακίδης, *Το Κυπριακό Νομοθετικό Συμβούλιο (1878-1931). Ίδρυση, λειτουργία και κοινοβουλευτικές αντιπαραθέσεις: Συνταγματικές ελευθερίες υπό περιορισμό και αμφισβήτηση*, Λευκωσία 2016, σ. 93-95.
[62] Η ορθή ορολογία είναι «μη μωαμεθανοί» και «μωαμεθανοί».
[63] Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Το κυπριακό ζήτημα, 1878-1960. Η Συνταγματική Πτυχή*, Αθήνα 1998, σ. 37.
[64] Χριστίνα-Έβελυν Χριστοδουλίδου, «Η Κυπριακή Πρεσβεία στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης, 1918-1920» στο Γιώργος Καζαμίας-Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Κύπρος. Πρακτικά Συνεδρίου*, Αθήνα 2008, σ. 141-142.

1914 κανείς δεν θα μπορούσε να προβλέψει. Εξάλλου, οι «αισιόδοξοι» του 1914 ήλπιζαν ότι οι Βρετανοί θα παραχωρούσαν την Κύπρο μετά το τέλος του πολέμου και όχι κατά τη διάρκειά του.

Όπως και να έχει, η Βρετανία κέρδισε το 1914 πολλούς ευτυχισμένους Βρετανούς υπηκόους, ασχέτως αν αυτοί ανυπομονούσαν να πάρουν την ελληνική υπηκοότητα. Από την άλλη, ο ελληνικός λαός της Κύπρου αν και «ερωτευμένος» με την ένωση τελικά «παντρεύτηκε» τη Βρετανία (προσάρτηση)· και το χειρότερο: πείστηκε ότι αυτό ήταν ευτυχής εξέλιξη. Η μόνη προϋπόθεση ευτυχίας των Ελλήνων ήταν ο «γάμος» της 5ης Νοεμβρίου 1914 να κρατούσε για λίγο. Δεν κράτησε -για λίγο- και αναπόφευκτα έγινε βάρος.

Ο Καταλάνος, ο μόνος που αντέδρασε στον «αφύσικο γάμο» πλήρωσε το τίμημα. Κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου είδε την επιρροή του να μειώνεται (σε αυτό σημαντικό ρόλο έπαιξε και ο αντιβενιζελισμός του). Το 1921 δοκίμασε και τα «καλά» της μονιμοποίησης της βρετανικής κυριαρχίας: εξορίστηκε από τη βρετανική διοίκηση ως απειλή στο καθεστώς.